

13.-15.Yüzyıl Selçuklu Dönemi Hayvan Figürlü Halıları

Anadolu Selçuklu halılarının 22 örneği bulunup, bunların 8 tanesi İstanbul İslâm Eserleri müzesinde bulunmaktadır. Bu halılar Konya Alaaddin Camii'nde depodan çıkarılmışlardır. Bu halıları Danimarkalı Lotydvéd'in delaleti ile İsveçli F.R.Martin tarafından keşfedilmiştir. Fustat'ta bulunan halılardan yedi tanesinin de Selçuklu halısı olduğu kabul edilmiştir (Aslanapa 1987). Selçuklu halılarının üç tanesi Eşrefoğlu Camiinde bulunmuştur.

Sonraki yıllarda Tibet'te dört halı daha keşfedilmiş ve . Bu halılar vasıtasıyla Selçuklu halı sanatı hakkında bilgi edinilmiştir. Son yıllarda yapılan araştırmalarda Selçuklu dönemi haklarıyla veya beylikler dönemi arasında ki dönemi de ihtiva edebilecek durumda bir üslup gelişmiştir. Prof.Dr.Oktay Aslanapa tarafından Selçuklu döneminden kaldığına inanılan hayvan figürlü dört hah bulunmuştur. Tibet'te bulunan ve Anadolu Selçuklu dönemi sanatının üslubunu ve teknik özelliklerini gösteren oniki halı arasından dört tanesi hayvan figürleriyle bezenmiştir. Bu halılar genel bir grup içinde hayvanlı halılar, "Carpet Animal" olarak üsluplanmıştır. Tibet halıları olarak da nitelendirilen bu dört halı hayvanlı halıların sadece dört örneğini içerir. Yapılan teknik analizler bu halıların sipariş üzerine Anadolu Selçuklu devletinde dokutulduklarını ortaya çıkarır. Bu dört halı Çehre halısı, Çağan Halısı, Kircheim Koleksiyonu Halısı, Bruşettine Koleksiyonu Halısı, Eskenazi/Orient Stars Halisidir (Deniz 2000).

Kircheim tarafından Münih'te satın alınan hayvan halısı, 1410 tarihli Londra National Gallery'de bulunan, Siena ekolü Meryem'in evlenmesi tablosunda ayaklar altına, yere serili halıyla yakın benzerlik göstermektedir.

Hayvanlı halıların hakkında bilgilerin ortaya çıkarılıp yorumların yapılmasını ciddi şekilde ortaya atan onlara karakteristik özellikler atfeden Prof. Dr. Kurt Erdman olmuştur.

XIV.yy ve XV.yy'larda hiçbir İran halısı veya parçası kalmamıştır. En eski İran halısı XV.yy sonundan günümüze gelebilmiştir. Daha öncesi için bu halılara kaynak olan minyatürlerdeki halı tasvirleri de hep geometrik şekildedir. Yalnız son olarak ortasına yakın bir yıla tarihlenen Demotte Şehnamesinin Washington Freer de bulunan minyatürün de sağa dönük bir dört ayaklı hayvan figürü bulunur.

Türk hayvanlı halılarının kompozisyonunu gösteren bu halı 1330 tarihlerinde ithal edilmiş olmalıdır.

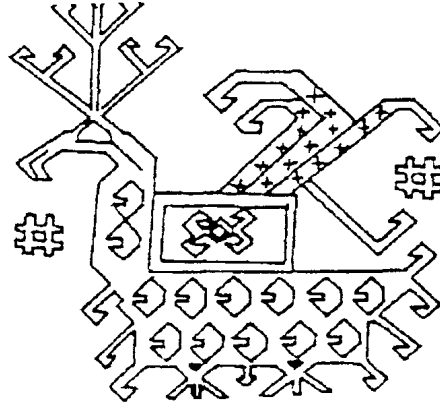
14.yy erken Osmanlı yada beylikler dönemi olarak nitelendirilen dönem erişinde soyut hayvan halılarının ün yaptığı ve uzantılarının Osmanlı devri Kafkas ve Bergama halılarında görüldüğü bilinir. İtalyan, İspanyol ve Flaman tablolarındaki resimlenen halılar bir mekan anlayışı içinde figürlerin, ayaklar altında ince ayrıntılarıyla islenen halıları Avrupa'ya ihraç edilen soyut ve geometrik halı orjinallerinden esinlenerek resmedilmişlerdi. Ressamlara fikir veren bu halılar taban yada seccade biçimindeki halılardır (Öney 1989).

Beylikler dönemi halılarının çoğu XIV. ve XIV.yy'a ait olmasına rağmen Selçuk dönemine aitmiş gibi düşünülmüştür. Anadolu'da yeni bulunan orijinal halılara bakılarak beylikler dönemi hayvanlı halıları ayrı bir başlık altında değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Beylikler döneminden günümüze gelebilen örnekler yün malzemesi açısından doğal boyalar ve bitkilerden elde edilen boyalarla renklendirilmiştir. Örneklerinin çoğunluğu seccade boyutunda olup, halılar daha çok hayvan figürleriyle süslüdür. Hayvanlar genelde üsluplaştırılarak verilir. Bazen birkaç hayvanın çeşitli azalan birleştirilerek tek bir motifmiş gibi takdim edilir. Kuşun kanadı ve ejderin gövdesi birleştirilerek bir motif halinde dokunur. İstanbul Vakfılar Müzesindeki halı örneğinde görülmektedir (Deniz 2000).

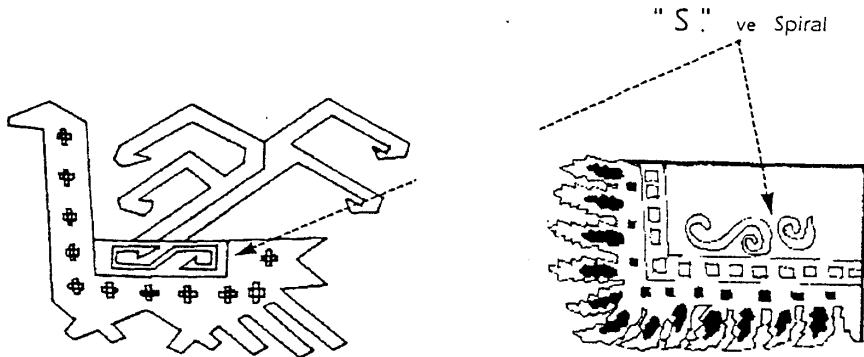
Şekil. Pazırık kurganından detay

Selçuklu halılarının figürsel analizinde Pazırık Kurganından çıkan insan, hayvan, bitki karışımı yani üç ayrı canlı varlık unsurunu indimaç etmiş melez bir söylence hayvanın kuyruk ve kanat formlarıyla İstanbul Vakıflar Halı Müzesindeki griffon (geyik, tavus, kaz, kuş) motifi aynı özellikte kanat ve kuyruklara sahiptir. Pazırık figürlerinin özelliği Selçuklu halılarında görülmektedir.

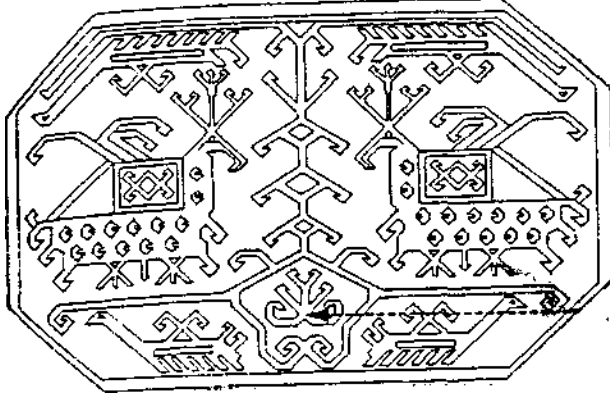
Şekil . İstanbul Vakıflar Halı Müzesindeki hayvanlı halıda bir Griffon motifi

Atların sırtına yerleştirilmiş eğerlerdeki eserlerdeki bazı sembolikler söz konusu hayvan değişse de at XV.yy Selçuklu halılarında yerini mitik griffona bırakmıştır. Bu hayali hayvanın sırtına gene aynı sembolüğün yerleştiği görülür.

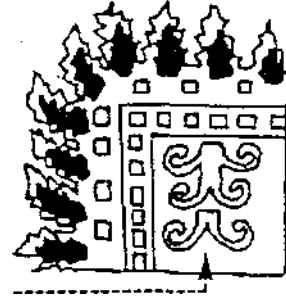

Şekil . Konya hayvanlı halısından bir figür Şekil 5. Pazırık at haşası

Pazırık halısıyla günümüz Türk halıları arasında bordürlerdeince sedekten sonra esas bordürün gelmesi anlayışı değişmemiştir. İç zeminin karesel özelliği de devam etmiştir (Ateş 1996).

Şekil 15. yy. Fustat halısından bir motif.
Vakıflar Halı Müzesi.

Şekil 7. Umay

Tibet Grubu hayvan figürlü halılar ise XIII. yy Selçuklu dönemi halıları olup, ilk görülen hayvanlı halı örnekleri olarak bilinirler.

Oktay Aslanapa, Selçuklu dönemine ait olduğu anlaşılan dört hayvan figürlü halıyı tanıtmıştır. Tibet'ten sipariş verilerek, Konya'da dokutulduğuna inanılan bu halıların sayılan 12 civarındadır. Bu grup halıların 12. Ve 15. yy'daki Anadolu Selçuklu halı sanatının desen ve dokuma özellikleriyle olan benzerlikleri açısından bu yüzyıllara tarihlendirilirler. Hayvan figürlü halı grubunun erken örneklerini oluşturmuşlardır. 14. yy'da parlak dönemini yaşayan Ming ve Marby gibi halılardan daha erken dönemlere tarihlendirildiklerinden öncelikli olarak yer almaları gerekmektedir.

Tibet halılarının bulundukları koleksiyonların isimleriyle Çağan Halısı, Kirheim Koleksiyon Halısı, Bruşettine Koleksiyonu Halısı, Eskenazi/Orient Stars Halısı ve Çehre Halısı olarak Aslanapa tarafından değerlendirilmişlerdir (Deniz 2000).

Tibet halılarında yeni keşifler 1990 yılı başında Tibet Budist manastırlarından fahiş fiyatlarla satılan 12 kadar halı esrarengiz hayvan figürlü kompozisyonlarıyla dikkat çekerler. Bu halıların Türk halısı olduğu yün, renk ve düğüm özelliğinden anlaşılır.

Almanya'da büyük iş adamı ve koleksiyoncu Heinrich Kirchheim 5 yıl kadar önce Tibet halılarından birini satın almıştır. Lhasa da Potale sarayının bodrumu temizlenirken eski eşya ve döküntülerle birlikte parça halıyı Lhasa nehrine atmışlardır. Şans eseri kenara vurması sebebiyle kurtarılmıştır (Anonim 1998).

İkinci halı Ekerhart Hermann tarafından 1992 Kasım ayında Münih'te sergilendikten sonra Kirchheim ailesi koleksiyonu için satın alınmıştı. Hayvan halılarından biri Cenova'da Bruşettini Koleksiyonu'nda diğeri de Milano'da Eskenazi Firmasından satın alınarak Orient Stars koleksiyonuna katılmıştır.

Bu dört halı ilk defa Orient Stars'da Michael Franses tarafından yayınlanmış, böylece halı sanatına büyük hizmet ve canlılık getirmiştir. Bunların hepsinde büyük hayvan şeklinde yaratıklar vardır (Anonim 1998).

Halı zemini dört eşit kare ve dikdörtgen şemaya bölünmüş, bunlardan herbirine, iç içe yerleştirilmiş hayvan figürleri işlenmiştir. Bu halılar keşfedilinceye kadar Selçuklu halılarında hayvan figürleri hakkında bilgi bulunamamıştır. 1990 yılı bu açıdan hayvanlı halılar konusunda çok büyük ışık tutmuştur. Selçuklu hayvanlı halıları olarak bu grup oluşmuş, daha sonra beylikler dönemi hayvanlı halılarına öncülük ettiği ortaya çıkmıştır (Aslanapa 1997).

Karbon tarihlemesi sonucu Anadolu kökenli olduğu anlaşılan Nepal'de bulunan bir dizi halı Türkiye'ye getirilmemiştir. müzelerde sergilenmektedir (Ölçer 1997).

Pazırık halısında gördüğümüz ifade türünde başı arkaya dönük Pars aynı şekilde Selçuklu halılarında da görülür. Aynı şekilde Pazırık'taki keçede bulunan simgeler 17 yy Uşak halısıyla sonsuzluk prensibinde buluşmaktadır.

13.-15.y.y'lar Arası Hayvanlı Halılarının Desen ve Kompozisyon Özellikleri

13.14. ve 15.yy hayvan figürlü halıların yüzey bölünmelerine yönelik ilk ciddi Prof. Dr. Kurt Erdman yapmıştır. Kurt Erdman yaptığı araştırmalarda halılarla Avrupalı ressamın tablolarında halı resimleri arasında kurduğu

ilciler doğrultusunda parçalan değerlendirip orijinal desenlerin keyfiyeti konusunda rekonstrüksiyon çalışmaları yapmış bu dönemin halılarının kompozisyon, yüzey bölünmesi, motif şekilleri, ebatları tespit konusunda çok büyük yardım sağlamıştır.

Hayvanlı halıların yüzey bölünmeleri hayvanların sıralanışına, sayısına ve geometrik şekillerin durumuna göre değişmektedir. Zemin öncelikle büyük yada küçük karelere bölünür, basit görünümlü bu karelerin içleri ise sekizgenlerle doldurulur. Hayvanların sayısına, tek yada çift oluşuna, iki veya dört ayaklı oluşlarına veya ağaç etrafındaki konumlarına göre bu halılar gruplara ayrılırlar.

Birinci grup yüzey bölünmesi, Meraldik duruşlu tek hayvanlarla birlikte tek ve çift başlı kartallarda kullanılmıştır. Bu halılarda zemin küçük karelere bölünmüştür ama daha eski örneklerde ise uzun altıgenler bölünüp, hayvan figürleri bunların arasına dolgulanmıştır. Uzun altıgenli yüzey bölünmesine örnek Demotte Şehnamesinin Washington Freer Galery'de bulunan minyatürü doğu çevrelerinde de aynı yüzyılın ilk yarısında böyle halı tasvirinin varlığını ortaya koymuştur (Aslanapa ve Durul 1973).

İkinci grup yüzey bölünmesi, bir ağacın iki tarafında yerleşmiş birer kuş motifinin oluşturduğu kompozisyon semah düzenek alternatif olarak da iki ağacın ortasında bir kuş bulunan bir şekilde kompoze edilmiştir. Bu tarza örnek sadece Şano di Pietro'nun Hz.Meryem'i tasvir eden bir resminde görülmektedir (Yetkin 1991). Bu resimdeki yüzey bölünmesi ressamın kendi hayal ve tasavvurlarına dayanan bir tasarım olabileceğinden iki ağaç arasındaki kuş figürlü kompozisyonu genel bir üslupmuş gibi düşünülmemelidir.

Üçüncü grup yüzey semah hayvan figürlü halıların figüratif özelliği geometrik saha ve bölümlere ayrılan halı yüzeyinin bazen tek kuş bazen de dört ayaklı hayvan figürleriyle doldurulması şekliyle oluşturulmuştur.

Dördüncü grup yüzey bölünmeli hayvan figürlü halılarına gelince geometrik alanlara bölünen halı yüzeyinin içi çift olarak yerleştirilen hayvanlarla doldurulmuştur, Bu grubu oluşturan hayvanların farkı çift olarak yerleştirilmeleridir. Bu hayvanların çift düşünülmesinin temel alt yapısında dünyanın dualiter yapısının ifade edilmesi amaçlanmış olabilir. Erkek dişi, madde mana, iyi kötü, beden ruh gibi birbirinden ayrılmaz farklılıklar ekseninde bir düşünceden kaynaklanabileceği görüşü de ortaya atılmıştır. Bazı görüşlere göre de insanların beşeri münasebetlerini, iki aşışın birbirlerine karşı olumlu ve olumsuz hallerini kuşların duruş şekilleriyle ifadelendirildiği bildirilmiştir.

Dördüncü grup yüzey semah halılar, daha ileri ki dönemlerde hayvan mücadele sahnelerini konu edinmişlerdir. Orijinal halılarda bu dört yüzey bölünme ve kompozisyon şekilleri dışında farklı olarak düşünülmüş başlıca kompozisyonlarda görülmektedir. Örnek olarak hayvan figürleri geometrik bölümlerin dışına yerleştirilmiş yada geometrik sahalar tamamen ortadan kaldırılmış olarak ortaya çıkmışlardır.

Geometrik bölümleri ortadan kaldırılmış halılarda horoz, kuş gibi kuvvetle üsluplaşmış hayvan figürleri basit bir şekilde değişik eksenler üzerinde sıralanmaktadır (Aslanapa 1987).

Hayvanlı halıların suları Selçuklu halılarında olduğu gibi Kufi yazı kökenli veya örgü desenlerle süslenmiş olarak zümrüdü Anka, geyik, ejder ve hayat ağacı etrafında iki kuş figürünün geometrik alanların etrafını süslemiştir (Öney 1989).

Kısaca hayvan figürlü halıları desen şekillerine göre incelersek ilk grupta hayvan figürleri sınırları kesin belirtilmeyen kareler içindedir. Zemin karelere ayrıldığında simetrik işlenen hayvanlardan her biri kare içinde kalıyormuş gibi işlenir. Bugün Konya Etnografya müzesinde bulunan ve sanat tarihçilerince Horozlu Hah olarak bilinen halı bu tiptedir.

İkinci grup halı zemin küçük karelere bölünür. Bunlardan her biri içine tek başına bazen sırt sırta, bazen de karşılıklı duran hayvan çiftleri işlenir. Bazı örneklerde hayvanlar çift başlı dokunur. Özellikle Rönesans ressamlarının tablolarında sık görülen bu halıların benzerleri Fustat buluntuları arasında bulunur.

Üçüncü grupta halı zemini iki kareye ayrılır. Karelerden her biri sekizgenlerle doldurulur. Bunların da içi bir hayat ağacı etrafında yerleştirilmiş ejderler, tavus kuşları veya birbirleriyle mücadele eden hayvan figürleriyle süslenir. Üçüncü grup yüzey bölünmesine örnek, Marby ve Ming halısı diye tanınan örneklerdir.

Bir hayat ağacının iki yanına yerleştirilen tavus kuşlarından meydana gelen süslemeye sahip Marby halısı bulunduğu dönemlerde Selçuklular döneminden kalmış en erken tarihli halı diye tanımlanmış olup, ressamların tablolarında da benzer figürlerle süslü halılar bulunduğu Beylikler çağından kaldığına karar verilmiştir.

Ming halısı bugün Berlin İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunmaktadır. Halı üst üste yerleştirilmiş iki kare içindeki mücadele eden ejder ve zümrütü anka kuşuyla süslüdür.

Bu grup halılarda zeminin iki çift kareye bölünüşü XVI. y.y. Erken Osmanlı dönemi halılarından örnek alınmış bir şema ortaya koyar. XVI.yy'da dokunan örneklerinin Bergama civarında dokunduğu kabul edilir. Beylikler dönemi hayvanlı halıları da Bergama civarında dokunmuştur denilebilir.

Dördüncü grup örneklerde ise, halının zemini bozulmuş, üçüncü gruptaki kareler kaybolmuş, halının zemininde küçük madalyonlara dönüşmüştür. Kareleri dolduran hayvan figürleri başta kalmış ve kareler arasına serpiştirilmiştir. Bu gruba örnek olan halılar Fustat grubu içerisindeki sahnelerde görülmüşlerdir. Dönemleri içerisindeki diğer düz dokuma ve işleme ürünlerine de tesir etmiş, değişik ürünler ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Bu tarz yüzey bölünmesi şekliyle dokunan güncel örneklerle Konya ve

Aksaray yöresinde, Aydın ve Manisa civarındaki bölgelerde rastlamak mümkündür. Aksaray yöresinde hayvan figürlerine Enik (köpek yavrusu) bu tip dokumalara da enikli kilim denilmektedir. Aydın ve Manisa civarında aynı hayvan figürlerine inek, de inekli kilim denilir.

13.-15.yy Hakkında Hayvan Figürlü Halı Motifleri

Zümrüt-ü Anka:

Arapların Anka, İranlıların simurg adını verdikleri Türkçe'de ise her ikisinin de birleştirilmiş şekliyle Zümrüdü Anka (Simurg-u Anka) olarak da adlandırılan Ön Asya efsanelerindeki bu kuşa pek çok kaynakta ele alındığı şekilde eski Mısır kökenli olarak phonix de denir.

İslâmi çevrelerdeki hümâ ve devlet kuşundan tamamen Hint Mitolojisiindeki Gamda ile Altay Mitolojisiindeki çift başlı kartaldan ise kısmen farklı özelliklere sahiptir. Kafdağı'nın tepesinde direkleri abanoz, sandal ve öd ağacından yapılmış köşk benzeri bir yuvada yaşar, başı yassıca burunlu köpek başı gibidir. Uçtuğunda hava kararır, iliği ışığı keser, uçarken sel sesi ve gök gürültüsüne benzer ses çıkarır, parlaktır, bakanın gözünü alır. İnsanlar gibi düşünür konuşur. Hünerli ve bilgi sahibidir, dostları kahramanlar ve hükümdarlardır. Yaraları iyi eder. Zâl-i Rüstemi o bulmuştur, babasınca ormana atılan Zâl'e o babalık yapmış ve onu büyütmüştür. Anadolu'da keloğlanın koruyucusu olarak anlatılır. Kafdağı efsanevi bir dağ olup onu ancak Anka'ya binip aşmak mümkündür. Zülkarneyn onunla göğe çıkıp yıldızlara ulaşmıştır. Anka'nın boynu uzun olup boynundaki halka takılmıştır, halka beyaz tüylerden oluşur.

Çift başlı kartalda boynunda halka taşımaktadır. Onun için çift başlı kartalın Anka'dan yorumlanarak ayrıldığı iddia edilir (Öney 1972).

Efsanelerde hem koruyucu mahiyette görevli melek hem de kötü canavar tabiatlı iki ayrı Anka söz konusu edilmiştir. Pençeleriyle filleri dahi kaldırabilecek güce sahip olan siyah bir buluta benzeyen Anka (kötü) nın kendisi kadar iri görünümlü iki yavrusu vardır.

Şekil. Anka ve ejderin boğuşma sahnesi

Yeşil renkli olarak da düşünülen Anka kuşunun İran mistisizminde güneş ve ateşten yaratılmış olduğuna da inanılır. Simurg (Anka) otuz ayrı kuşun özelliğini taşıdığından onun bu yönüyle otuz ayrı güzelliği topladığına inanılır ve şifa verici özelliği belirgin olan kuşun Sadi-fırdevsi ve Attar'ın eserlerinde devamlı zikrolunduğu görülür (Salman 1989).

Zümrüdü Anka hayvan figürlü halılarda da görülmektedir. Orta İtalya'da bulunan hayvan figürlü ilk halı 1890 yılında Pengamon Müzesince satın alınmıştır. Bu halıda ejder ve Anka kavgasını görülmektedir (Salman 1989).

Çinliler Lung, Moğollar Moghur ve İranlılar Ejderha olarak adlandırdıkları bu varlıklar Şamanizm'de su, ateş, hava, toprak kutsal sayılırdı. Kertenkelelerden yada yılanlardan soyutlanan ejder pençeleri arslan gibi, kartal kanadı gibi kanatlı, yılan kuyruklu ve korkunç başlı bir hayvan şeklinde tasvir edilmiştir Kertenkeleye benzeyen

ayaklarında beşer tırnağı olan ve vücudu yılan veya balık pulu gibi bir kabukla örtülmüş olarak hayal edilmiş bir varlık olup, pulları suyla irtibatını göstermiştir.

Arslan ayaklı, gagalı ve kanatlı olanlarına ise Grifon denilir. Orta Asya kökenli olan bu varlık Avrupalılarca benimsenmiştir. Kafkasya ejderi başı öküze benzeyen kıvrım burunlu, kıllı vücutlu ayaklı bir hayvan olarak resmedilir.

Külalılı ejder Orta Asya merkezli bir varlıktır.

Şekil 11 . Kulaklı ejder

Dede korkut hikayelerinde ejder dört ayaklı iki kanatlı, yedi başlı, uzun kalın kuyrukludur. Dört ayaklı ejderler Çin ejderini anımsatırlar. Moğol istilalarıyla İslâm dünyasında görülmeye başlanmışlardır.

Selçuklu sanatında düğüm şeklinde görülüp pul olarak da düşünülmüştür. İki ayaklı olarak da görülmüş ve sadece ön ayakları alınmıştır. Çinliler ejderhaya Lung adını takmışlardır ve ataları ejderha olan sülalelerinin boğuşmaları sonucu çıkan köpük ve buhar nehirleri taşırmıştır. Bu taşan nehirler özellikle yang ve yingin erkek ve dişinin birleşerek hayatı oluşturmalarını sağlamıştır. Ahlat mezar taşlarında ve Kubadabad sarayı çinilerindeki ejderler bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Ejderler kudreti, bereket ve mutluluğu ifade ederler. Şahmeran ise Selçukluların kendine mâl ettiği kudret ve bereketi ifade eden diğer bir varlıktır. Şahmeran'ın özelliği kuyruğu yılan başıyla biten insan başlı, kanatlı bir hayvan olmasıdır.

Marby halısının kompozisyonu çok stilize bir ejderle işlenmiştir. Fustatta bulunan iki hayvanlı halıda ise Zümrüt-ü Anka ejder kompozisyonu vardır. Anadolu kilimlerinde de yine halılarda olduğu gibi ejder figürü bulunmaktadır. Hayat ağacıyla birlikte kullanıldığı görülür. Türk kumaşlarında ise hayvan motifli desenlere az rastlanır. Halk işlemleri Şahmeran'ı konu edinmişlerdir. Bu figür nazardan da koruma özelliğine sahiptir.

Anadolu-Türk sanatında ejder için yeraltında, yerüstünde yedi kat yerin altında ve denizde yaşayan yedi başlı bir canavar, korkunç bir yaratık şeklinde tasvirleri vardır. Maden, çini, seramik, alçı, ahşap, kumaş, halı, düz dokumalarda dini ve sosyal yapılarda el sanatlarında görülür (Deniz 2000).

Evren dünya diye tanımlanan ortadaki boyun, bulutu temsil eder. İki ejderin karşılıklı bulutu ısırması, yağmurun yağmasını sembolize eder. Bu figür bolluk ve bereket; sağlık ve şifa sembolüdür. Ejder Anadolu'da Yemliha, ejderha, Şahmeran olarak bilinir. Ejderin yılan şeklinde halılarda işlenmesi Batı Anadolu'da Milas, orta ve Doğu Anadolu'da zikzak yaparak uzanan şekiller halinde kilimlerde, Batı Anadolu'da Uşak, Manisa, Çanakkale ve Balıkesir çevresinde görülür. Milas halılarında (S) kıvrımlar dik şekilde kıvrımlar yaparak uzanır. Yılan izi gibi gözüktür (Deniz 2000).

Çift Başlı Kartal:

Çift başlı kartal Zengîler ve Eyyübilerden Haçlılara; Fatîmilerden Sicilya Normanlarına ve Anadolu Selçuklularından Bizanslılara geçerek Bizans ve Trabzon Rum Pontus İmparatorlukları ve Avrupa şövalyelikleri Sırp ve Yunan krallıkları, Avusturya (Macaristan) İmparatorluğu ve Rus Çarlığı gibi pek çok devlet arması veya bayrak motifi olarak kullanılmıştır. Bugün ise Arnavutluk bayrağının ana motifini teşkil etmektedir.

Çift başlı Türk-İslâm kartalını henüz çözümlenememiş en önemli problemi sivri uçlu kulaklarıdır.

Orta Asya ve Anadolu Selçuklu sanatlarında tek başlı kartallarda da görülen sivri kulaklara ilk defa M.Ö. S.yy'a ait Altay bölgesi kurganlarındaki buluntularda rastlanmaktadır. Öte yandan Türk-İslâm sanatında yaygın olan kuş kartal motiflerinin Orta Asya mitolojilerinden Şaman kültüründen kaynaklandığı da bilinen bir husustur. Figürde kulakların puhu kulağı olduğunu ortaya koymaktadır.

Şamanizm’de yaratıcı Tanrıyla insanlar arasında arabulucu rol oynayıp kötülöklere ve hastalıkları karşı koruyucu olarak puh ilahi aracı rolündedir.

Anadolu Selçuklu surları arasındaki I. Alaaddin Keykûbad'ın kartal motifine özel önem verdiği, Kubâdiye ve Alaaddin saraylarından başka onun zamanına tarihlenmesi gereken Aspendos tiyatrosundaki av köşkünün de kartal motifli çinilerle döşendiğı bilinir. Konya kalesinin kapılarından birisinin üstüne de çift başlı kartal Sultan Alaaddin'in ibaresi veya arması mahiyetindeki yazı Arapça "Es-sultânî" olarak kartalın göğsüne işlenmiştir.

Açık kanatlı kartal şekli Türk halılarında çok fazla örneklere sahiptir. Bu şekil örnekleri Sümer mühürlerinde de görmekteyiz. Açık kanatlı kartal birçok mühürde güneş kursu amblemi olarak görülür. Nurettin Mehmet'in 1174-1185 Diyarbakır'ı fethinde bu şekildeki kartal zafer sembolü olarak Diyarbakır'ın Halep kapısına yapılmıştır..

Selçuklu sanatında kartalın yeri büyüktür. Kartal cinsinden kuşlar devamlı kullanılmıştır- Bunların açık kanatlı tek kuş formu hiç yoktur. Selçuklular dönemine ait kanatları açık Meraldik bir kartal örneğı halen Konya müzesinde mevcuttur. Ama bu İcartal çift başlıdır. Halılarda görülenler ise çok üsluplaşmışlardır. Uçar şekildeki kartal yazılı kayadan ve alacadan çıkarılan eserlerde İlahenin taşıyıcısıdır. Eskişehir kale duvarındaki kapı süsü olarak bulunan kartal, Konya müzesindedir. (Gönöl 1963).

Tavus Kuşu:

Halı ve düz dokuma yaygılarda tavus kuşu uzun renkli kuyruğıyla göz alıcı renkleriyle ve büyüleyici etkisiyle dikkati çeker. Cennet sembolü olarak kabul edilir. Marby halısı bu konuda güzel bir örnektir. (Deniz 2000). Hint, Çin, İran halılarında çokça yer alır. Çin'de güzelliğı, Hindistan'da hayrı ve kısmeti temsil eder.

Kumru ve Güvercin:

İslâmi dönemin inanç sisteminde kumru ve güvercin kutsal sayılmıştır. Özellikle güvercin kutlu bir kuş sayılmıştır. Hicret esnasında Rasulullah (S.A.V)'ı müşriklerden örümceğın ördüğü ağla, yuvasında sükûnetle duran güvercin korumaya çalıştıklarından halk bunları kutsal sayar ve güvercini avlamaz. Kumru ise Şaman inancında olduğu gibi haber getiren, sevgiyi ve sevgilileri temsil eden kuştur (Deniz 2000).

Kumruya Şark halılarında tesadüf edilir. Son zamanlara ait Gördes halı seccadesinde küçük kuşlar olarak gözüktür. Çin'de arkadaşlık, Hint'de saffet sembolüdür. Şark sembolü olarak aşk ve sükûnetin müjdecisidir. Âsüdelik ifadesi taşır (Gönül 1963).

Köpek Motifi:

Halı ve düz dokuma yaygılarda köpek kocabaş motifi diye bilinir. Moğol ve Türk mitolojisinde kutsal ve sâdık bir hayvan olarak bilinir. Kur'an'da köpek kelb ve elkitmiyr olarak yedi uyuyanlar mağarasında adı geçer. Köpek figürü Asya'daki Türklerin kullandığı figürlerdendir (Deniz 2000).

Demotte Şehnamesi Hah Tasviri:

Anadolu halılarına kuvvetlice üsluplanmış olarak süsleme karakteri kazandırılmış hayvan figürleri 14.yy'dan itibaren girmiş olduğu ressamların tablolarındaki haklardaki figürlerden anlaşılmaktadır.

Washington Freer Gallery'de bulunan Demotte Şehnamesi minyatüründeki halı tasviri doğu çevrelerinde de ressamların tablolarında görüldüğü şekliyle zeminin küçük kareler içinde bazı eski örneklerde uzun altıgenlere bölünerek içlerine kartal, horoz gibi üsluplanmış figürlerin doldurulması geleneğinin varlığını ortaya çıkarmıştır.

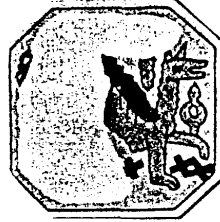

Şekil 12. Demotte Şehnamesindeki halı tasviri.

Şekil 13. Demotte Şehnamesi minyatürünün çizimi.

Minyatürün adı	: Demotte Şehnamesi Minyatürü
Bulunduğu yer	: Washington Freer Gallery, America.
Yüzyıl	: XIV.yy'a yakın bir tarihte resmedilmiştir.
Figür özelliği	: Sağa dönük şekilde dört ayaklı bir hayvan figürü.

Şekil 14. Demotte Şehnamesi halısı figürü

XIV. ve XV.yy'larda hiçbir İran halısı veya halı parçası kalmamıştır. En eski İran halısı XV.yy sonunda günümüze gelebilmiştir. Daha öncesi için bunlara tek kaynak olan minyatürlerdeki hali tasvirleri de hep geometrik üslupludur. Yalnız son olarak XIV.yy tarihi başlarını gösteren Demotte Şehnamesi minyatürü, ayaklı hayvan figürüyle Türk hayvan halıları kompozisyonunu göstermektedir ve 1330 yıllarında ithal edilmiş olmalıdır (Durul ve Aslanapa 1973).

Kircheim Koleksiyonu, 12-14.y.y. Hayvan Halısı

Hayvan içinde hayvan formuyla düzenlenmiş üç Tibet halısından biri olan bu halı Heinrich Kircheim tarafından, satın alınarak koleksiyonuna dahil edilmiştir. Halının üst kısmı eksik olduğundan köpek figürünün kaç defa tekrar edildiği bilinmemektedir. Kufi bordürü ise okunamayacak kadar sembolik bir şekilde olup halıya çepeçevre kuşatmıştır. Bordürdeki kufi yazılar çok sâde ve belirgin ve sembolik bir ifade içerir.

Hayvan figürü ise içice iki figürün dikdörtgen formuyla biçimlendirilmesiyle oluşturulmuştur. Kırmızı zemin üzerine lacivert renkli büyük hayvan figürü dört ayaklı olup, başı sağa dönük kuyruğu da kanca biçiminde kıvrılmaktadır. Karın boşluğunda ise zemine kırmızı renkli olarak üç ayaklı küçük hayvan yerleştirilmiştir.

Küçük köpeğin kuyruğu çengelli olup ağzından uzanan zincir baklava şeklindedir. Zincir Poseidonun asası ile sonuçlanır. Halının eksik parçasından anlaşıldığına göre üst bölümdeki hayvan dört ayaklıdır. Sağ tarafı eksik olan halının, bu bölmesinde de Çağan halısında olduğu gibi figür olduğu düşünülür (Aslanapa 1997).

Bu halı Meryem'in evlenmesi tablosunda Londra National Gallery Siena ekolü tablosunda bulunur.

Halı adı	: Eski hayvan halısı
Ebadı	: 310x173 cm.
Yüzyıl	: 12-14.yy.
Yeri	: Kircheim Koleksiyonu
İlme	: Gördes düğüm tekniği
Çözüğü	: Yün
Atkı	: Yün

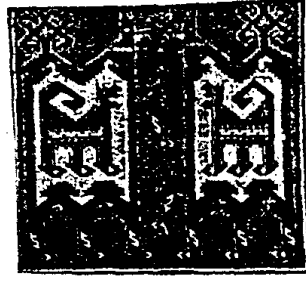
Çağan Halısı:

Fred Çağan, Nepal'de bu halıyı satın almış ve burada yerli halı sanatının gelişmesi için gösterdiği büyük gayretlerin neticesi olarak adını bu meşhur halıyla birlikte tarihe yazmıştır.

Bu halının bir Budist manastırından satın alındığı anlaşılmaktadır. Çağan halısında iki çift büyük lacivert hayvan figürü karşılıklı yer almış olup, kırmızı zemin üzerinde fildişi renk "S" dolgulu dikdörtgen bordur ile çevrilmiştir.

Dikdörtgen bordur şekli Marby halısının iç bordüründe ve bazı erken dönem Konya halılarında görülür. İç içe hayvanların yüzleri yukarı dönük ve başlarının üstünde küçük kulakları vardır. İçteki hayvanın kuyruğu çengelle sonuçlanmıştır. Dıştaki büyük hayvanın kuyruğu ise karşılıklı çift kancalı, tepelikli sanki stilize bir ağaç gibidir. Hayvanın üç bacağı yere basmaktadır. Dıştaki büyük hayvanların dördüncü bacakları, önden yukarı kalkık ve dizlerine küçük bir kuş oturmuş şekildedir. Teknik analizler bu halının XII.yy son çeyreğine ait olduğunu göstermektedir (Aslanapa 1997).

Halı adı	: Çağan eski hayvan halısı
Ebadı	: 126x153cm.
Yüzyıl	: 12-14.yy.
Yeri	: New york Metropolitan Museum
İlme	: Gördes düğüm tekniği
Çözüğü	: Yün
Atkı	: Yün

Şekil 20. Çağan halı figürleri

Eskenazi Halısı

Milano'daki eskenazi ve diğer firmalardan satın alınarak Orient-Stars koleksiyonuna katılan bu üçüncü Tibet halisidir. Eskenazi, Çağan Bruşettini halıları ilk defa Orient Stars'm makalesinde Michael Franses tarafından yayınlanmış, böylece halı sanatına çok büyük hizmet ve canlılık getirmiştir. Bu halıların hepsi ortak özellik göstermişlerdir.

Eskenazinin diğerlerinden farkı daha büyük olup aslında daha uzundur. Zemin meandırlarla dar bordürlü iki büyük dikdörtgene ayrılmış olup Bruşettini halısına benzer, iki bölümün herbirinde karşılıklı buluşan dört ayaklı büyük hayvanlar yeralır, alt sırada ise tam tersidir. Büyük hayvanların başlarında küçük kulaklar veya boynuzlar vardır. Hayvanların sıra halinde ki uzun bacaklarında dizler dar bir şeritle işaretlenmiştir. Küçük hayvanların farkı ise üç bacaklı olmaları ve onlar gibi küçük kancalarının olmasıdır.

Zemin, dar bordürde iki uzun dikdörtgene ayrılmış bu iki bölümün herbirinde dört ayaklı birer ikişer hayvan karşılıklı birbirine bakar durumda gösterilmiştir.. Büyük hayvanların içlerinde bunların küçük benzerleri, mavi hayvanda kırmızı; yeşil hayvanda mavi olarak belirlenmiş olup küçük hayvanlar sadece üç ayaklarıyla farklıdır. Kuyruklarının çengelli oluşu aynıdır. Alt sırada çengel motifine ek olarak tepeye bir kuş oturmuş gibidir. Üst sırada ise çengelli kuyruğun tepesine baklava motifi yer etmiştir ve

Halı adı	: Eskenâzi eski hayvan halısı
Ebadı	: Karbon testi (1 190-1300cm)
Yüzyıl	: 12-14.yy.
Yeri	: Orient Stars Koleksiyonu
İlme	: Gördes düğüm tekniği
Çözüğü	: Yün
Atkı	: Yün

Çehre Halısı (İnsan Yüzlü Hayvan Halısı):

"Farklı bir tiplene örneğine sahip bir halıdır. Üstüde iki farklı yaratık birbirinin üzerinde bulunur. Alt yanda a tam desen bulunur Üstte ise bunun bir parçası karşı yöne bakar şekildedir."

Fildişi zeminde insan yada kedi cinsine benzer şekiller dikkat çekicidir. Arkadaki 4 ince bacaklı koyu mavi yaratıkta ilgi çekici görünümüdür.

Kedi yada insana benzeyen bu yaratıklar uzun kaşlı, yuvarlak gözlü, ince çizgili, burunlu ve kırmızı çenelidirler. Omuzlarına dökülen saç yada pençeleri vardır. Bunlar soyut Kübizm çalışması özelliği içerirler. Açık mavi olarak ön planda gösterilen yaratıklardır.

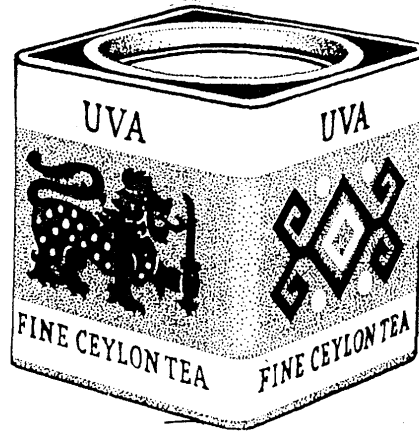
İlk bakışta hayvan iki parçadır. İlk parça (bölümün) iki bacağı vardır. Üçüncü bacak sanki kalkmış gibidir. Büyük kuyruk karşılıklı iki dirsek kancaya benzer şekilde oluşturulmuş, parça (bölüm) ense baş ve önbacaktan müteşekkildir. Ön plandakiyle arkadaki hayvanın başları birbirine benzer şekildedirler. Başa bitişen baklava örnekleri ile sonuçlanan ince saplar uzanmaktadır (Aslanapa 1997).

"Arka plandaki lacivert hayvanın belinde halının alt tarafında dört adet iki başlı kuşa benzer tarak yaratık görülmektedir. Michael Franses buna işaret eder." Motifin üst kısmında arka planda kalan hayvanın karnında karşılıklı birbirine bakan bir çift tek başlı tarak yaratık kırmızı renkli olarak yerleştirilmiştir.

XVI.ve XVII y.y. boyunca bu halılar asil ve özgünlükleriyle ortadadırlar. Daha sonraki dönemlerde ise tamamen ortadan kaybolurlar.

Sipariş usulüyle bu halıların dokutulduğu kesin gibidir. Çünkü o dönemde Konya Halıları figürsüz dokunmuşlardır.

Selçuklu halılarının çift kancalı geometrik baklava motifi Londra Picadilly Circus'ta Ceylan Tea Center (Seylan Çay Evi) çay kutularında amblem olarak kullanılmıştır. Budizm Hindistan'da kaybolmuş Seylan'da kuvvetlenmiş bir dindir. Aynı kutunun bir yüzünde de üç ayağı yerde bir ayağı kalkık ve kılıç tutan benekli kanca gibi kıvrılmış kuyruğuyla görülmektedir.

Şekil 24. Seylan çayındaki arslan figürü

Halı adı	: İnsan yüzlü hayvan halısı Anadolu 13-14.yy.
Ebadı	: 235x170cm.
Yüzyıl	: 12-14.yy.
Yeri	: Orient Stars Koleksiyonu
İlme	: Gördes düğüm tekniği
Çözüğü	: Yün
Atkı	: Yün

SONUÇ

Anadolu'daki dokunan hayvan figürlü halıların motifleriyle, Teke, Salur, Ergani, Arabacı gibi Türkmen dokumalarındaki motif ve kompozisyonları arasında büyük benzerlikler vardır. Bu halıların zemini genelde büyük küçük karelere bölünüp kare içleri sekizgenlerle doldurulmuş, bunların içleri de stilize kuşlarla doldurulmuştur. Kuyruklu hayvanlar serpiştirilmiş şekilde dağıtılmıştır. Şahin, doğan, kartal gibi ongun olan hayvanların mücadele sahneleri tasvir edilmiştir.

Kartal figürü döşemealtı halılarının bordürlerinde kullanılmıştır. Türkmen , dokumalarında stilize edilmiş bir ağacın iki yanında yüz yüze ve sırt sırta dönmüş, iki başlı dört ayaklı hayvanları dokumaktadırlar.

Orta Asya'nın tavuk ve muska gibi sembolik kuş motiflerinin biraz daha uzak akrabalarını Mevlâna Vakıflar Müzesinde bulabiliriz. Vakıflar müzesinde Türkmenlere ait olan hayvanlı halının yüzeyi iki büyük dikdörtgene bölünmüş orta da stilize bir ağaç etrafında sorguçlu kuşların, tüyleri çengelli ve gagalı olarak düşünülmüştür. XV.y.y. sonuna doğru tarihlendirilir.

16.y.y.'da Türk halı sanatında hayvan figürleri kaybolur, yerini ise geometrik alanlar sabit kalmak suretiyle içine yerleştirilen sekizgen ve baklavalılar alır.

18.y.y.'dan sonra esas motif olmasa da dolgu olarak görülürler. Anadolu, Osmanlı etkisiyle Kafkas ejder halılarında 16.yy başından itibaren daha stilize olmuş şekilde görülürler.

14.y.y.'da Simon Martin tarafından resmedilen çifte kartallar, hayvan figürlerinin halılarda 13.yy. sonlarına doğru ele alınmaya başladığını gösterir. Öyleyse hayvanlı halılar Selçuklu halıları son grubuyla çağdaşırlar. Bunlar sadece Selçuklu saray köşklerinde görülürler.

Ming ve Marby halılarının geometrik taksimatı Bergamalarda devam etmiştir. Daha sonraları tekrar görülmeleri sanat anlayışındaki derin izlerin etkisine bağlıdır.

13.-15.y.y. Anadolu hayvanlı halıları günümüze değin çeşitli aşamalardan geçerek ulaşmıştır. Ama 14. y.y. kadar parlak dönem Türk halı sanatı tarihinde görülmemiştir. Çağımız sanat anlayışı içinde geleneksel üslup özelliklerine bağlı olarak yeni hayvan figürlü desen ve kompozisyonların oluşturulmasına yönelik çalışmaların akademik düzeyde Geleneksel Türk El Sanatlarına bağlı Halı Kilim ve Eski Kumaş Tasarımları Ana Sanat dalı programınca takip edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Aslanapa, O., 1987. Türk Halı Sanatının Bin Yılı, Eren Yayıncılık, s.37-59, İstanbul.
- Aslanapa, o.,1997. "Türk Halı Sanatında Yeni Keşifler", Arış, Sayı:2, s. 10-17.
- Aslanapa, O., 1997. Türk Halı Sanatının Tarihi Gelişimi", Arış, Sayı:3, s. 18-25.
- Aslanapa, O. Ve Durul, Y, 1972. Selçuklu Halıları, XVI.yy. Ortalarına Kadar Türk Halı Sanatı, Ak Yayınları., İstanbul.
- Çoruhlu, Y, 1993, "Gök ve Yer Sembolizmi", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 82-87, s.17.
- Çoruhlu, Y., 1989. "Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürleri", Türk Dünyası Araştırmaları, s.20-41.
- Deniz, B., 1999. Osmanlı Ansiklopedisi Kültür ve Sanat Cildi, Beylikler Dönemi Halı Sanatı, Ankara.
- Deniz, B., 2000. Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 19, Ankara.
- Diyarbakirli, N., 1972. Hun Sanatı, M.E.B., Yayınları, s. 114-133, İstanbul.
- Erdem, S., 1990. "Çift Başlı Kartal", S.Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt:III, Sayı:8,s.72.
- Köprülü, F., 1993. İlk Mutasavvıflar, s.26, 60-63, Ankara.
- Ögel, B., 1989. Türk mitolojisi Kaynakları ile Destanları, s. 353-369, Ankara.
- Öney, G., 1972. Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar Tek ve Çift Başlı Kartal Malazgirt Armağanı, s. 160, Ankara.